

נטועים

ביטאון לענייני תורה שבעל פה

גיליון יט (תשע"ד)

הוצאת מכללת הרצוג – תבונות

תוכן העניינים

		אברהם שמאע
7	מוציא שם רע וטענת בתולים: "ופרשו השמלה" – כפלי דרשה תנאיים, דחיקה ועריכה, ועיצוב אמוראי	
49	מאפיניי אופוזיציה מימי הבית השני, המשנה והתלמוד בדרשות על מחלוקת קורח	ברכי אליצור
87	משיכירו בין תכלת ללבן – על האפשרות לראות בקביעת זמן קריאת שמע בשחרים שאילה מקראית מיוחדת	בת-שבע ורדי
91	לשימושה של משנת יומא במשניות תמיד	ישי גלזנר
107	ציצית כסימן זהות – ניתוח הסיפור על בעל הציצית והזונה על פי הקשרו הספרותי הרחב	יוסף מרקוס
121	עיצוב כללי הלכה במבנה משולש בתלמוד הבבלי (עירובין מו ע"ב)	אורי צור
131	מי תיקן ריבוי קולות בראש השנה?	אפרים בצלאל הלבני
143	הדף הראשון של פירוש רב האי גאון למסכת ברכות	יוסף מרדכי דובאוויק
155	האם סירב מהר"ם מרוטנבורג להשתחרר מבית הכלא?	שמחה עמנואל
171	לימוד המשנה השבועי – עדויות מהגניזה	אריה אולמן
197	החיפוש אחר העורך – תרומתו המדעית של פרופ' אברהם גולדברג לחקר הספרות התלמודית	עוזיאל פוקס
207		תקצירים
I		תקצירים באנגלית

החיפוש אחר העורך

תרומתו המדעית של פרופ' אברהם גולדברג לחקר הספרות התלמודית

פרופ' אברהם גולדברג ז"ל נפטר באמצע שנת תשע"ב לאחר פעילות מחקרית ענפה בת למעלה מחמישים שנה. הוא נולד בפיטסבורג שבארצות הברית בשנת 1913, למד בנערותו בישיבות בניו יורק, למד ספרות אנגלית באוניברסיטה, וכן השתלם במחקר התלמוד כתלמידים של לוי גינצבורג ושאל ליברמן בבית המדרש לרבנים בניו יורק. לאחר שירות של ארבע שנים בצבא ארצות הברית בזמן מלחמת העולם השנייה, עלה לארץ בשנת 1946, ולמד תלמוד באוניברסיטה העברית בירושלים. עם פרוץ מלחמת השחרור התנדב למח"ל ולחם במלחמה. עם סיומה חזר ללימודיו באוניברסיטה, ושם כתב את עבודת הדוקטור שלו.¹ ראשיתה של העבודה הייתה בהנחייתו של פרופ' יעקב נחום אפשטיין, והיא הסתיימה בהדרכתו של פרופ' חנוך אלבק.² מחקריו הראשונים התפרסמו באמצע שנות החמישים של המאה הקודמת ופרסומו האחרון נדפס אך לפני שנתיים.³ התחום המרכזי שבו עסק פרופ' גולדברג הוא פרשנותה של המשנה, ושאלת יחסי המשנה והתוספתא. לתחום זה הוקדשו ארבעת ספריו. שלושה מהם – פירושים על

- * הדברים שלהלן נישאו בערב לזכרו של פרופ' אברהם גולדברג. הערב התקיים ב' בסיוון תשע"ב (31 במאי 2012), באוניברסיטה העברית בירושלים. הדברים הושארו במתכונת של הרצאת דברי זיכרון והערכה, למעט הוספות והשמטות קלות ובתוספת הערות השוליים.
1. קורות החיים של פרופ' גולדברג מצויים באתר מקבלי 'פרס ישראל' בשנת תש"ס. ראו: <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/PrasIsrael/Tashas/AvrahamGoldberg/>.
 2. בין השניים היו, כידוע, הבדלים משמעותיים בתפיסות מחקריות שונות. סביר להניח שמעבר ההנחיה לווה גם בשינויים אלה ואחרים בעבודת המחקר.
 3. אסופת מחקריו יצאה לאור בתחילת שנת תשע"ב. ראו: א' גולדברג, צורה ועריכה בספרות חז"ל – מחקרים ספרותיים במשנה, תוספתא, מדרשי הלכה, מדרשי אגדה ותלמוד, ירושלים תשע"ב. רשימת פרסומיו המדעיים של גולדברג נדפסה שם, עמ' 297-301 (עניין רב יש בשני פרסומים שלא נרשמו שם, ואינם פרסומים מדעיים שלו במוכן המקובל: א. סיכומי שיעוריו שנדפסו בכותרת: מ' אסולין [עורך], מבוא למשנה ולתוספתא, ירושלים תש"ל. בהקדמת החיבור כותב העורך: "תודה והוקרה לד"ר גולדברג על עזרתו הרבה שהעניק לי בעריכת חוברת זו", אך בשער הספר כתוב: "האחריות לתוכן החוברת על העורך בלבד"; ב. דברי זיכרון הנושאים את הכותרת 'רבי חנוך אלבק ז"ל', בתוך: על פרופסור חנוך אלבק ז"ל, ירושלים תשל"ג).

מסכתות במשנה – אהלות,⁴ שבת⁵ ועירובין.⁶ ספרו האחרון הוא ניתוח מפורט של יחסי המשנה והתוספתא במסכת בבא קמא.⁷ חלק נכבד מן הפירושים הבאים בחיבורים אלה נוגעים בשאלות של עריכת החיבורים.

דיונים בהיבטים נוספים של עריכת ספרות חז"ל באים בכמה וכמה מחקרים שהקדיש פרופ' גולדברג לשאלות שונות של עריכת מדרשי ההלכה.

ברכה לעצמם קובעים מבואותיו למשנה, לתוספתא, לבבלי ולירושלמי.⁸

כאמור, פרופ' גולדברג היה חוקר פורה, ולא ננסה לעמוד כאן על מכלול חידושו.⁹ בשורות הבאות נסתפק בכמה קווים מרכזיים של פועלו המדעי בנושא מקומם של העורכים בספרות חז"ל.

4. ראו: א' גולדברג, מסכת אהלות – מהדורה מדעית על פי כתבי יד, דפוסים קדומים ונוסחאות הראשונים, עם פירוש ומבוא, ירושלים תשט"ו.
5. ראו: א' גולדברג, פירוש למשנה מסכת שבת, ירושלים תשל"ו.
6. ראו: א' גולדברג, פירוש למשנה מסכת עירובין, ירושלים תשמ"ו.
7. ראו: א' גולדברג, פירוש מבני ואנליטי לתוספתא מסכת בבא קמא, ירושלים תשס"א.
8. ראו: S. Safrai (ed.), *The Literature of the Sages*, Assen 1987, pp. 211-251, 283-301, 303-319, 323-350.
9. כאמור בפנים, המאמר ממוקד בנקודה מרכזית אחת. עם זאת, גולדברג הרים תרומות מרכזיות בכמה תחומים נוספים, ואסתפק בציון שלושה: א. תרומותיו של גולדברג בתחום חקר נוסח המשנה. די לצייין שמהדורותיו לשבת ועירובין הן המהדורות המדעיות הראשונות (בדפוס) שבהן נקבע ההבדל בין נוסחי ארץ ישראל ונוסחי בבל, ושכפירושו יש הרבה תובנות על עניינים טקסטואליים שונים; ב. חקר מדרשי ההלכה והניסיון לטשטש את ההבדלים שהודגשו בספרות המחקר בין 'דבי רבי עקיבא' לבין 'דבי רבי ישמעאל' במדרשי ההלכה. על סוגיה זו ראו, למשל, גולדברג, צורה ועריכה (לעיל, הערה 3), עמ' 146: "עמדנו על כך שכל אסכולה מביאה הרבה את דרשותיה של האסכולה החולקת... אין שום ניתוק בין האסכולות, ומה שנלמד בבית-מדרש אחד נשמע גם בבית-מדרש אחר השונה בשיטה שונה"; במאמר על המכילתא דמילואים (שם, עמ' 147-150) ביקש גולדברג להוכיח שהמכילתא דמילואים הייתה חלק אינטגרלי של מדרש מדבי רבי עקיבא. לנושא זה חזר גם באחד ממאמריו האחרונים. ראו: א' גולדברג, 'יחסה של "מכילתא דמילואים" לעיקר הספרא', בתוך: 'רוט ואחרים (עורכים), תפארת לישראל: ספר היובל לכבוד ישראל פרנצוס, ניו יורק תש"ע, עמ' 19-1. לתולדות המחקר ולדיון נרחב בשאלת המכילתא דמילואים, ראו: א' שמאע, המכילתות הנספחות לספרא: מכילתא דמילואים ומכילתא דעריות, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ט, עמ' 101-105; ג. החיפוש אחר 'תפקידם' הקבוע של תלמידי רבי עקיבא במשנה ויחסם לדברי רבם הגדול. לסוגיה זו ראו: 'וכלוהו אליבא דרבי עקיבא', בתוך: גולדברג, צורה ועריכה (לעיל, הערה 3), עמ' 25-48. ניסוח שונה במעט מצוי במבואו לעירובין. ראו: גולדברג (לעיל, הערה 6), עמ' כד-כה.

* * *

באחד ממאמריו האחרונים של פרופ' גולדברג, שהוקדש למפעלו של מורו, פרופ' שאול ליברמן, כתב גולדברג על התחומים שליברמן לא עסק בהם, הכוללים "טווח רחב של מחקרים ספרותיים כמו הזיהוי של העורך או העורכים, זמן העריכה ומקומה, עקרונות העריכה וכן שאלות הדומות לכך".¹⁰ כפי שציין שם פרופ' גולדברג הוא הקדיש לשאלות אלה את פירושיו וכן רבים ממחקריו.

תחום המחקר העיקרי של פרופ' גולדברג עסק במשנה – על עריכתה, על פרשנותה ועל יחסה לתוספתא. נפתח בתחום האחרון שיש בו ללמדנו על כמה מן התפיסות העקרוניות שלו.

אחת השאלות המרכזיות בחקר יחסי המשנה והתוספתא היא שאלת הברדלי סדר ההלכות במשנה ובתוספתא. בספרות המחקר עלו הצעות שונות כדי להסביר את הברדלי הסדר בין החיבורים. חלק מן ההצעות – בעיקר מאז דברים שנכתבו על ידי י"נ אפשטיין – ביקשו למצוא בתוספתא שרידים למקורות קדומים, שחלקם עמדו לפני ר' יהודה הנשיא בעת שערך את המשנה, והם המקורות שמהם חצב חומרים לעריכת חיבורו הגדול. בתוספתא ביקש אפשטיין למצוא קבצים של משניות התנאים הקדומים, המציגים סדר ומבנה שונים מזה שבמשנתנו.

פרופ' גולדברג התנגד לתפיסות אלה מכול וכול. לדעתו החיבור המאוחר – התוספתא – הוא אכן מאוחר, ואל לנו לנסות לחשוף קבצים קדומים המשוקעים – כביכול – בתוספתא. לדעתו החומרים המצויים בתוספתא עוצבו על ידי עורכיה בהגיון, בתבנית ובסדר השונים מאלה של משנת ר' יהודה הנשיא. וכך כתב במאמר שהוקדש לסוגיה זו:

במאמר זה אשתדל להראות שאין שום הכרח להניח קיום סדר הלכות קדום של המשנה השונה מזה הנמצא לפנינו. ואף כי ברור שמשנתנו שאבה ממקורות שונים, הסדר הוא מחושב, הגיוני וראשוני. הכפילות, הניגודים והפיזור הם הכרחיים והגיוניים לפי כללי סידור שקבע לעצמו מסדר המשנה, כללים המתאימים ביותר לספר הנלמד בעל פה, שבו הקשר החיצוני בין הלכה להלכה הוא הקובע העיקרי... כל שינוי [= של התוספתא] מסדר ההלכות שבמשנה, הוא לצורך פירוש המשנה כפי שהיא לפנינו. אסור לשכוח שהתוספתא היא פירוש, הרחבה והמשך למשנה... שינוי הסדר בהרכבה ממקומות אלה הוא חלק אינטגרלי של הפירוש.¹¹

10. תרגום חופשי מתוך: A. Goldberg, 'Professor Lieberman's "Uncompleted" Literary Legacy', in: M. Lubetski (ed.), *Saul Lieberman – Talmudic Scholar and Classicist*, Lewiston NY 2002, p. 51.

11. 'סדר ההלכות במשנה ובתוספתא – האם נמצאים רישומים של "סדר קדום" במקורותינו', בתוך: גולדברג, *צורה ועריכה* (לעיל, הערה 3), עמ' 49.

מעבר לקביעה שאין צורך לנסות ולמצוא שקיעין של משניות קדומות, קבע גולדברג כי החריגות של התוספתא מן המשנה נוצרו על ידי העורכים שפעלו מתוך דעת והיגיון, ולעתים עריכות שונות משקפות תפיסות שונות. הבדלי הסדר והמבנה צריכים להתבאר על פי ההיגיון השונה של עורכי המשנה לעומת אלה של התוספתא. מן הראוי לציין שרבים מן החוקרים – גם אלה שבאו אחריו – חלוקים על גולדברג, ורבים מהם חוזרים בוורייציה זו או אחרת לתפיסתו של אפשטיין.¹²

הדברים אמורים אף ביחס לעצם ההתמודדות עם קשיים בעריכתה של המשנה. דור המורים של גולדברג, ובעיקר פרופ' י"נ אפשטיין ופרופ' ח' אלבק, ביקשו לפתור סתירות, חספסי לשון, ובעיות של סדר ומבנה במשנה מתוך הנחה שר' יהודה הנשיא השתמש במקורות שונים. על אף הבדלים ניכרים בין אפשטיין לבין אלבק, שניהם גרסו כי ר' יהודה הנשיא השתמש במקורות שונים, ושהוא לא שאף 'להחליק' ולהתאים את המקורות השונים למסגרת החדשה. על פי דבריהם – שהיו מקובלים אף על חוקרים נוספים – שילוב מקורות זה הוא סיבתם של הקשיים והסתירות שבתוך המשנה. על אף שגולדברג הכיר היטב את שיטות המחקר הללו, במקומות רבים סירב להסתפק בהסברים המבוססים רק על הבחנה בין המקורות הקדומים שהרכיבו את המשנה כדי לבאר קשיים הבאים בספרות זו"ל. נהפוך הוא, במחקריו הרבים בולט החיפוש אחר העורך – ולו עורך של חיבור מאוחר – הפועל בדעתנות ומתוך שיקולי דעת קפדניים.

מתוך גישה עקרונית זו, המוצאת במקורותינו סידור הגיוני פנימי, ולא רק אסופה של מקורות, ביאר פרופ' גולדברג את המבנה של מסכת שבת. כידוע לכל מי שלמד מסכת שבת, בפרק ז באה המשנה הידועה בדבר שלושים ותשע אבות המלאכות. והנה, אבות המלאכות הנידונים בפרקים שלאחר פרק זה אינם תואמים במבנה ובסדר לאותה משנה יסודית המונה את שלושים ותשע אבות המלאכה.

בניגוד לחוקרים שראו בכך עדות לקיומם של שני מקורות שבהם היו סדרים שונים של מלאכות השבת, פרופ' גולדברג טען שמדובר על סדר אחד, המבוסס על רשימת אבות המלאכות.¹³ על פי פירושו, המשניות שלאחר פרק ז עוסקות ברשימת אבות המלאכות מן הסוף להתחלה על פי כללים ספרותיים מסוימים, שעיקרם חזרה לראש של קבוצת מלאכות: המוציא, הבונה, הכותב, האורג וכו'.

באופן דומה דן פרופ' גולדברג במסכת בבא קמא. כידוע, מבנה המסכת אינו תואם במדויק לא את רשימת אבות הנזיקין שבראש המסכת, ואף לא את רשימת חמשת התמים והמועדים שבסוף הפרק הראשון. במסכת זו יש גם פערים לא מבוטלים בסדר ההלכות בין המשנה לבין התוספתא. חיבורו האחרון של פרופ' גולדברג עניינו בהבהרת עניין זה. וכך כתב במבואו:

12. לסיכום מעודכן למדי של הגישות בספרות המחקר, ובהם גם ביקורת על דרכו של גולדברג בסוגיה זו, ראו: ש"י פרידמן, **תוספתא עתיקתא – מסכת פסח ראשון**, רמת גן תשס"ג, עמ' 95-15.

13. ראו: גולדברג, **צורה ועריכה** (לעיל, הערה 3), עמ' 50-56; הנ"ל (לעיל, הערה 5), עמ' יד-טו.

החיפוש אחר העורך – תרומתו המדעית של פרופ' אברהם גולדברג לחקר הספרות התלמודית

אחרי שסקרנו בקצרה את סדר הפרקים בתוספתא נוכל לקבוע, שאף שחלוקת הפרקים שונה במידת מה מזו שבמשנה, אין זה מלמד כלל על סידור אחר ('קדום') של הפרקים במשנה שמסדר התוספתא הלך לפיו (כפי שטענו כמה חוקרים בעבר). התוספתא אינה אלא הרחבה והשלמה למשנה שלפניה, וכל שינוי בחלוקת הפרקים בתוספתא מכוון להעיר על חלוקת הפרקים במשנה.¹⁴

בהתאם לתפיסות אלה קבע פרופ' גולדברג את עניינן של המשנה והתוספתא, מתוך שהבהיר והגדיר את השכבות השונות הבונות את המשנה מזה ואת התוספתא מזה. ההבדל איננו בטיב החיבורים אלא בזמנן של המסורות התנאיות הבאות בהן. המשנה כוללת בתוכה שכבות קדומות – מעט מדור יבנה, הרבה מדור תלמידיו של ר"ע, ומעט מדורו של ר' יהודה הנשיא. התוספתא, לעומת זאת, מביאה הרבה מן הדורות המאוחרים יותר, בני זמנו של ר' יהודה והחכמים בני דור המעבר שבין התנאים לאמוראים.¹⁵ מן ההיבט הזה אין הבדל עקרוני בין המשנה לבין התוספתא, אלא שהתוספתא המאוחרת מוסיפה, מרחיבה ומפרשת. השכבות הכוללות מסורות מאוחרות נוספות על גבי השכבות והמסורות הקדומות ומפרשות אותן. תפיסתו הסכמתית העקרונית של גולדברג היא "שכל שכבה ושכבה במשנה מתייחסת לשכבה שלפניה".¹⁶ לדעתו חכמי כל דור מסוים סיכמו, סידרו וערכו את תורת הדור הקודם. כך למשל קבע בנוגע ליחסי המשנה והתוספתא במסכת שבת:

תוספתא שבת היא פירוש והמשך למשנה. יש לה שכבות מקבילות לשכבות המשנה... ויש לה שתי שכבות הממשיכות את המשנה, הכוללות את לימודם של רבי יהודה הנשיא ובני דורו ואת לימודם של דור תלמידיהם... למעשה אפשר לומר שהמשנה והתוספתא מהוות יחידה ספרותית אחת בת שש שכבות.¹⁷

על פי זה קבע גולדברג שיחסים בין פרקים מסוימים במשנה גופה דומים, לעתים, ליחסים שבין המשנה לבין התוספתא. הדוגמה הבולטת היא פרשנותו לפרקים ממסכת יומא שלטענת גולדברג הם כעין תוספתא לפרקים מקבילים במסכת תמיד הקדומה.¹⁸

14. גולדברג (לעיל, הערה 7), עמ' 12-13.

15. גולדברג עסק בכך במקומות רבים, ובין השאר במבואות לפירושו למשנה. ראו גם: א' גולברג, 'תנאים בדור רבי בשיכבה האחרונה של משנתו וסוף סידור המשנה', בתוך: הנ"ל,

צורה ועריכה (לעיל, הערה 3), עמ' 13-24.

16. גולדברג (לעיל, הערה 5), מבוא, עמ' כא.

17. שם.

18. ראו: 'תוספתא למסכת תמיד: מחקר בבעית היחס בין המשנה והתוספתא', בתוך: גולדברג,

צורה ועריכה (לעיל, הערה 3), עמ' 63-87.

* * *

נשוב לנקודה העקרונית העולה מן הדברים. התפיסה שהעורכים של החיבורים החזו"ליים הם עורכים דעתניים המפעילים שיקולי דעת עצמאיים בעריכתם באה לידי ביטוי גם במקומות נוספים במחקריו של גולדברג,¹⁹ והיא מגיעה לשיאה בדיוניו בדבר עריכת המשנה.

כבר בשנת תשי"ט פרסם את מאמרו העקרוני: 'דרכו של ר' יהודה הנשיא בסידור המשנה'. בראשונה הוא קובע שמטרתו של רבי יהודה הנשיא לא הייתה לפסוק הלכות: "לפי דרכנו קבענו אפוא, שאין לראות בסידור המשנה קאנון משפטי אלא אוסף הלכות".²⁰ מתוך כך הוא מבקש לעמוד על השאלה העקרונית. וזו לשונו:

צריכים עדיין לשאול: מה היתה כוונת רבי בסידורו ואם בכלל קבע כללים לעצמו בסידור ההלכות? כלום אין לפנינו אלא אוסף וקובץ מבתי מדרש שונים בלי שיטה של ליקוט, צירוף וחיבור, או האם יש לחפש בסידור המשנה דרך שיטה והיגיון? מדוע צירף רבי לפעמים שני מקורות שונים במסכת אחת בפרק אחד, או אפילו במשנה אחת?

ותשובתו: "לדעתי אין כאן שרירות והכול מכוון". והוא ממשיך וכותב: "לדעתי, המטרות העיקריות בסידורו של ר' יהודה הנשיא היו מטרות פדאגוגיות, ובזמן שליטתו ובחר וצירף הלכה להלכה לא שכח אפילו לרגע ללמד... את המבחר מכל מה שהיה לפניו כדי שהמועט יחזיק את המרובה וכדי שהלומד ילמד בקלות ובהיקף".²¹ בהמשך אותו המאמר ובמקומות נוספים, פורט פרופ' גולדברג את הכללים והעקרונות של סידור המשנה של ר' יהודה.

אפשר להמחיש את החידוש שבתפיסה זו על ידי דוגמה ידועה. כל המתחיל ללמוד משנה מכיר משניות הבנויות לפי תבניות לשון מסוימות. דוגמה מפורסמת היא קובץ המשניות במסכת מגילה הבנויה בתבנית "אין בין... אלא...". התפיסה המקובלת במחקר היא שהקובץ הזה הנו שריד של מקור קדום שרבי שיקע אותו במשנתו כמות שהוא. לעומת זאת, פרופ' גולדברג רואה זאת כיצירה וחידוש של עורך המשנה, שבמקומות מסוימים החליט לסדר כך את משנתו. וזו לשונו:

19. כך למשל כתב במחקרו על מדרשי תנחומא: "מה שיוצא ברור הוא שבמדרש הזה יש אומנות מיוחדת של תכנון ובנין – אין ערבוביא, אין אי סדר, אין השמטות בלתי מכוונות. בעל התנחומא הכיר את הצורות ואת התכונות של המדרשים הקדומים, אבל הוא חידש לעצמו (אף שהשתמש כמה שקדם לו) צורה חדשה של מדרש" (גולדברג, צורה ועריכה, לעיל, הערה 3, עמ' 178).

20. גולדברג, צורה ועריכה (לעיל, הערה 3), עמ' 6; וראו הערת הביקורת של א"א אורבך, מחקרים במדעי היהדות, ירושלים תשנ"ח, עמ' 736, הערה 41.

21. שם, עמ' 6-7.

החיפוש אחר העורך – תרומתו המדעית של פרופ' אברהם גולדברג לחקר הספרות התלמודית

רבי השתמש בכל הדרכים הידועות לפדאגוג טוב כדי להצליח בסידורו. לכן לפעמים שנה לפי נושאים, אם חשב שדרך זו היתה הטובה ביותר להקיף את הענין. לפעמים תפס באמצעים חיצוניים לפי קשר לשונו (כמו השורה המפורסמת של הלכות 'אין בין' במסכת מגילה), בזמן שראה שלימוד דבר מסוים – בפרט שכל הלימוד היה בעל פה – דרש גישה זו.²²

אם ננסה לבחון את דבריו של גולדברג על רקע דברי מוריו, חוקרי התלמוד הדגולים במחצית המאה העשרים, אפשר לראות שהוא נוקט עמדה ממצעת בין תפיסתו של אפשטיין לבין זו של אלבק.

אפשטיין ראה את המשנה כחיבור קנוני שיש לו מטרות הלכתיות, ושבהתאם לכך רבי יהודה הנשיא שינה את לשון המקורות שעמדו לפניו.²³ אלבק לעומת זאת ראה את המשנה כחיבור שאין מטרתו פסיקת הלכה אלא איסוף של המסורות התנאיות, שבו לא שינה העורך כלל את לשון מקורותיו.²⁴

כאמור, פרופ' גולדברג תפס עמדה ממצעת. מחד גיסא נקט כאלבק, שמגמתו של ר' יהודה הנשיא במשנה הייתה איסוף, אך בניגוד לדעתו של אלבק, ובהתאם לדעתו של אפשטיין קבע שר' יהודה הנשיא עיצב את לשון מקורותיו. עם זאת, חשוב להדגיש שגולדברג בדרך כלל לא עסק בשינויים שהטיל רבי בלשונו של משפט מסוים, אלא בדרכי העיצוב והשילוב של מקורות שלמים שעמדו לפניו.

כאמור, המטרה של שילובים אלה לדעתו של גולדברג היא פדגוגית. מכיוון שמטרתה של המשנה היא ליצור חיבור קצר שעל גביו יעמדו השיטות השונות של התנאים, הרי שרבי היה צריך להביא רק מקורות שיש בהם חידוש או רק מקורות שמהם אפשר להרחיב וללמוד לבד על שיטות נוספות.

* * *

תפיסה זו, הנותנת מקום מרכזי לעורך החיבור ואינה מקבלת את הקביעה ש'אלה היו המקורות שלפניו', גם מסתייגת מהסברים 'טכניים' או מקריים אחרים. לשון אחר, בפרשנות המקורות שעמדו לפניו חיפש פרופ' גולדברג את המהותי ולא את המקרי, את יד העורך ולא את יד מקורותיו.

אפשר להדגים תופעה זו בכמה וכמה מקומות בכתביו של פרופ' גולדברג.²⁵ אחת הדוגמות היפות היא פירושו למשנה הראשונה של פרק שביעי במסכת שבת. סביב

22. שם, עמ' 7. על האחדות הספרותית של קובץ זה ועל מגמת עורכיו, ראו: א' וולפיש, 'תקבולת במשנה', נטועים ג, תשנ"ו, עמ' 74-78.

23. ראו: י"נ אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, ירושלים-תל אביב תשי"ז, עמ' 188-189, 203-226.

24. ראו, למשל: ח' אלבק, מבוא למשנה, ירושלים-תל אביב תשי"ט, עמ' 105-111, 270-288.

25. כך, למשל, דן גולדברג בהופעה הלא סדירה של המונח 'גופה' במדרש ויקרא רבא: "אמנם אפשר לטעון שהציון 'גופה' היה במקור אלא שהשמיטהו הסופרים... פתרון כזה, לדעתי, קל

השמטה של משפט – שעשויה להיתפס כהשמטה רגילה מחמת הדומות – שיער פרופ' גולדברג שמא כתבי היד המשובחים המשמרים חיסרון זה, אינם משקפים טעות אלא דעה הלכתית השונה מן הדעה המובעת במשנה שעל פי הנוסחים הרגילים.²⁶ דוגמה נוספת לעניין שנתפס במחקר כדבר אקראי, כמעט פגם בעריכה, התפרש על ידי פרופ' גולדברג באופן מהותי. כוונתי לפרק האחרון של מסכת עירובין. אלבק ראה אותו כ"השלמה למסכת שבת";²⁷ אפשטיין קבע "שסוף עירובין הוא סיום 'הלכות שבת'. ואמנם פ"י שייך כולו למסכת שבת... ומתחילה היו כנראה שתי המסכות שבת ועירובין – מסכת אחת גדולה, אלא שמפני גודלה ('הלכות מרובות') חילקה לשתיים".²⁸ הניסוח של פרופ' גולדברג בפירושו למסכת עירובין דומה מאוד לזה של אפשטיין אך שונה ממנו. הוא איננו תלוי במקורות וחלוקתם, אלא בפעולתו של העורך, מסדר המשנה. וכך כתב בתחילת פירושו לפרק י' בעירובין:

השערה לא רחוקה היא שהתנא רוצה לרמוז על ידי סידור פרק זה בסוף עירובין שמסכות שבת ועירובין הן כעין מסכת אחת, ואולי באמת היו פעם מסכת אחת, אלא נחלקה מחמת גודלה.

ואפשר לראות גם קשר בין התחלת מסכת שבת לסוף מסכת עירובין בזה שהתחיל התנא בשבת ב"ציאות השבת" – ענייני הוצאה והכנסה מרשות לרשות וכו'.

מה שנתפס כגיבוב או כשריד מסידור קדום התפרש על ידי פרופ' גולדברג כתחבולה ספרותית של חתימה מעין הפתיחה,²⁹ המבליטה את המשותף שבין שתי המסכות.

הוא מדיי והוא מונע אותנו מללמוד דברים נוספים על דרכו של עורך ויק"ר" (גולדברג, צורה ועריכה, לעיל, הערה 3, עמ' 183).

26. ראו: גולדברג (לעיל, הערה 5), עמ' 129-134: "מעניין הדבר שבשני כתבי היד העיקריים – קויפמן ופרמא יש חסרון בנוסח כתב היד העיקרי והושלם בגליון... לכן יש מקום לחשוב שהנוסח המקורי במשנתנו היה לפי הנוסח הקצר בכ"י אלה בלי ההשלמה, מפני שנוסח זה נראה קרוב יותר לנוסח המשנה בכריתות פ"ג מ"י הקשור קשר הדוק למשנתנו... יש אולי מקום לחשוב שהנוסח הארוך במשנת שבת התפתח מתוך הפירושים שהכניסו האמוראים למשנת כריתות".

27. ראו: ששה סדרי משנה – מפורשים בידי חנוך אלבק, ירושלים-תל אביב תשי"ט, מועד, עמ' 81; וראו בפתיחת פירושו לפרק י' במסכת עירובין, שם, עמ' 121: "כל הפרק הזה הוא השלמה למסכת שבת-עירובין ומבוארים בו כמה פרטים בהלכות שבת".

28. אפשטיין (לעיל, הערה 23), עמ' 300.

29. על דרך ספרותית זו במשנה ראו: א' וולפיש, 'שיקולים ספרותיים בעריכת המשנה ומשמעויותיהם', נטועים א, תשנ"ד, עמ' 37-60.

* * *

זאת ועוד. יותר מאשר עצם פירושו וחיידושו דומה שפרופ' גולדברג ביקש להטות את כיוון המחקר, ולאתגר אותו לכיוונים חדשים.

כבר בשנת תשכ"ג הקדיש מאמר לעריכתה הספרותית של הסוגיה בתלמוד הבבלי, וכך סיים אותו: "אין ספק לדעתי שמחקרים נוספים בצד הספרותי של התלמוד הבבלי יביאו להערכה נכונה יותר של היופי והשלמות היחסית שיש בו כ'ספר'³⁰". כאמור, פרופ' גולדברג ביקש להדגיש את מקומו של העורך והמסדר, והדגיש הרבה את החיבור המוגמר ולא רק את מקורותיו. התובנה שחקר המקורות הוא רק שלב מסוים במחקר הספרות התלמודית, ושעלינו לבחון גם את הגיבוש הסופי של חטיבות שלמות ושל חיבורים שלמים העומדים לפנינו הוא אחד האתגרים שפרופ' גולדברג הניח לפתחו של המחקר.

כפי שקורה לא פעם בתולדות המחקר המדעי, חוקרים חלוצים מסמנים מגמה וכיוון של המחקר העתידי, ואף שהחוקרים הבאים אחריהם חולקים עליהם בפרטים גדולים וקטנים ומשכללים את המתודות המחקריות – כולם חייבים טובה למי שקבעו את הכיוון המחקרי החדש. במובנים מסוימים אפשר לקבוע שעל אף שגולדברג סימן את הכיוון של המחקר הספרותי הוא היה נטוע במחקר הפילולוגי-היסטורי. במחקריו לא מצויים ניתוחים ספרותיים – לשוניים וצורניים – משוכללים, אך הם התוו כיוונים נוספים למחקר התלמודי.

בשנים האחרונות אנו מוצאים כמה וכמה מחקרים שכותביהם מתייחסים לבעיות הנוסח של ספרות חז"ל, ואף מודעים לבעיות העריכה המורכבות של ספרות זו, אבל יחד עם זאת מבקשים גם להבין את המגמות של העורכים, את התפיסות ההלכתיות או הדתיות שעמדו ברקע מפעלי הסידור והעריכה שלהם, ולעתים הם מובילים אותנו להבנות חדשות ועמוקות בספרות חז"ל. חוקרים אלה משתמשים בכלים ספרותיים משוכללים מאלה שבאו במחקריו של גולדברג, וכמה מהם התמקדו בעיקר בקביעת קני מידה ספרותיים לחקר ספרות חז"ל ורק מתוך כך הגיעו למסקנות בענייני עריכתה של ספרות מורכבת זו – ולא להיפך. בהקשר זה אפשר לציין – ואסתפק רק בכמה חוקרים ישראליים – את מחקריו של פרופ' י' פרנקל ז"ל בענייני אגדת חז"ל;³¹ את עבודותיו של א' וולפיש, שהעמיד את העיון במשנה כטקסט ספרותי במוקד מחקריו;³² את ספרו של נ'

30. גולדברג, צורה ועריכה (לעיל, הערה 3), עמ' 296.

31. ראו, למשל: י' פרנקל, דרכי האגדה והמדרש, גבעתיים תשנ"א; וכן את אסופת מחקריו: סיפור האגדה – אחדות של תוכן וצורה, תל אביב 2001.

32. ראו, למשל, א' וולפיש, שיטת העריכה הספרותית במשנה על-פי מסכת ראש השנה, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"א. לסקירת חקר עריכת המשנה, ראו שם, עמ' 1-5; להדגמה של גישות שונות – דיאכרוניות וסינכרוניות – במחקרו של פרק אחד במשנה ראו: א' וולפיש, 'חקר עריכתו של פרק א במשנת קידושין – מאין ולאן?', נטועים טו, תשס"ח, עמ' 43-77. לסקירה של מצב המחקר של המשנה כיצירה

זהר שהוקדש למחקר ספרותי של חיבורים שונים בספרות חז"ל;³³ ואף את המחקרים של מ' כהנא – שעיקר עיסוקו בחקר הנוסח והעריכה של מדרשי ההלכה – שהקדיש לאחרונה כמה מאמרים להיבטים ספרותיים וצורניים של עריכת מקורות חז"ל.³⁴

מחקרים אלה, מחקרים רבים שלא נרמזו, ורבים שעוד יבואו אחריהם הם המשך המגמות הבאות במחקריו ובפירושו של פרופ' אברהם גולדברג, זכרו לברכה.

E. Shanks Alexander, 'Recent Literary Approaches to the Mishnah', עוד: ספרותית ראו עוד:
AJS Review 32 2, 2008, pp. 225-234

33. ראו: נ' זהר, בסוד היצירה של ספרות חז"ל: העריכה כמפתח למשמעות, ירושלים תשס"ז.
 34. ראו: מ' כהנא, 'שש משור: לסידורה של פרשת "בראשית ברא" במדרש בראשית רבא', בתוך: 'לוינסון ואחרים (עורכים), היגיון ליונה – קובץ מחקרים לכבודו של פרופ' יונה פרנקל, ירושלים תשס"ז, עמ' 347-376; על כמה היבטים צורניים בעריכת המשנה ראו: מ' כהנא, 'תפוחי זהב במשכיות כסף: המשנה וסדר סדריה', תרביץ עו, תשס"ז, עמ' 36, 39-40, והספרות שנרשמה שם.

תקצירים

אברהם שמאע

**מוציא שם רע וטענת בתולים: "ופרשו השמלה" – כפלי דרשה תנאיים,
דחיקה ועריכה, ועיצוב אמוראי**

פרשת המוציא שם רע שלא מצא לאשתו בתולים – דרשה התנאים בשתי דרכים חלוקות: האחת, הדומיננטית, עקרה אותה מפשרה, ודרשה בבעל שהביא עדים שזינתה באירוסיה, והוזמו. השנייה, כנראה מר' אליעזר, ושרק מקצתה לפנינו, דרשה אותה כפשרה, שהבעל הבחין, לטענתו, שנבעלה מכבר, והשמלה נפרסה. פרטי הדרכים, נוכחותן בספרות התנאים (ושחזורם המשוער של מקצת הפרטים), ועיגונן בכתוב, נדונות במאמר.

ועם שהדרכים חלוקות, סוף דבר שנתקיימו שתיהן בתוכנן במידת האפשר, בספרות התנאים, כשני מערכי חוק נפרדים: האחת, העונשית, במערך הלכות המוציא שם רע; והאחרת, הממונית, במערך הלכות טענת הבתולים.

אלא שמסיבת היותן חלוקות במקורן, ומסיבות נוספות, דחקה הדרך האחת לחברתה, ובעיצוב התנאי הנוכחי הלכו יסודותיו המקראיים של חוק טענת הבתולים ונידלדלו, והחוק נותר בעיקר בתוכנו המשפטי.

תהליך זה, לצד נוספים, הביא את האמוראים הראשונים לתפיסת טענת הבתולים כעימות משפטי פרדיגמטי בין הבעל ואשתו, נטול רקע מקראי, ולהשלכה איסורית מחמירה על האישה. האמוראים המאוחרים תפסו השלכה זו באופנים שונים: בבבל נהגו בה פרקטית איפוק, ואילו השכבות המאוחרות בירושלמי העצימוה.

ברכי אליצור

מאפייני אופוזיציה מימי הבית השני, המשנה והתלמוד בדרשות על מחלוקת קורח

דמותו של קורח עברה גלגולים רבים במהלך הדורות. המאמר מציג את קורח כבבואה לקבוצות אופוזיציה שהתאגדו מתוך תחושות קיפוח. המעקב אחר דמותו מסייע בסרטוט אופייני של קבוצות התנגדות שצמחו בעם מתקופת הבית השני ועד המשנה והתלמוד, שהונצחו במסורות ספרותיות שנתחברו על ידי מושאי ההתנגדות או מי שתמכו בהם.

הבחירה בדמותו של קורח במסורות המגוונות נבעה מתוך תפיסה משותפת של דרשנים בני תקופות שונות, כי סיפור קורח הנו הפרדיגמה הטובה ביותר לבטא חוסר לגיטימציה של דעות האופוזיציה ואת סכלותם ואסונם העתידי של מתנגדי השלטון.

ההנחה המלווה את המאמר היא כי ההתכתבות הדרשנית סביב דמותו של קורח הנה בין דורית ובין כתתית. נראה שדרשנים מאוחרים ירשו מקודמיהם את העמדת קורח כקוד לקבוצות מחאה בלתי-לגיטימיות, והם מתכתבים אתם באמצעות העמדה מחודשת של הדמות בהתאם לתחום המחלוקת האקוטי בתקופתם. בתוך כל תקופה שימשה דמותו של

קורח כעין דמות דו-כיוונית, כך שכל קבוצה האשימה את יריבתה בהיותה בת דמותו של קורח, מחרחר המחלוקת, המנסה לחבל באחדות הציבור ובחוסנו.

בת-שבע ורדי

משיכירו בין תכלת ללבן –

על האפשרות לראות בקביעת זמן קריאת שמע בשחרים שאילה מקראית מיוחדת

במשנה במסכת ברכות, מבקשים התנאים לברר את הנקודה המדויקת הפותחת את פרק הזמן שהוא 'זמן קריאת שמע של שחרית'. המשנה פותחת בשאלה "מאימתי...?" ומביאה בעקבותיה מבחר תשובות. נוסח התשובה הראשונה, "משיכירו בין תכלת ללבן", מעורר עניין מיוחד:

א. מבחינת מטענו הסמנטי של הפועל נכ"ר בנטייתו בבניין הפעיל.

ב. מבחינת המבנה התחבירי שהפועל משתלב בו.

במאמר מוצגים המשמעים שנטייה פועלית זו מבטאת במשנה (תוך השוואה למצוי במקרא), וכן נבחנות הדרכים שהמשנה נוהגת לעשות בהן שימוש ברצותה לבטא הבחנה בין פרטים – משמעות שעולה מהביטוי הנזכר.

מהבדיקה עולה שהרצף ייחודי, ועל כן מוצעת האפשרות לראות בו שאילה מקראית

מיוחדת.

ישי גלזנר

לשימושה של משנת יומא במשניות תמיד

המאמר בוחן את עריכת המשניות מתמיד בתוך מסכת יומא בסביבות הפרק השני. טענת המאמר היא כי העורך של מסכת יומא שילב לתוך סדר עבודת יום הכיפורים שעמד לפניו משניות ממסכת תמיד כדי להשלים פער בסדר העבודה (תרומת הדשן), כדי להחזיר אותנו בחזרה לסדר העבודה לאחר הסטייה ממנו (זמן שחיטת התמיד), וכדי לסדר נושא שנגרר אליו בדרך אגב (הפייסות). כל זאת בניגוד לדבריו של גולדברג, הרואה חלק זה במסכת יומא כ'תוספתא' למסכת תמיד.

יוסף מרקוס

ציצית כסימן זהות – ניתוח הסיפור על בעל הציצית והזונה

על פי הקשרו הספרותי הרחב

מאמר זה מבקש להתחקות על משמעותו של הסיפור על אודות בעל הציצית והזונה המופיע בספרי במדבר קטו ובסוגיה בבבלי מנחות מד ע"א, מתוך תשומת לב למהלך הסיפור ולפרטיו וכן מקריאתו בתוך הקשרו בסוגיה התלמודית. טענתי במאמר היא שהסוגיה האגדית שבבבלי, הקודמת לסיפור מכוונת אותנו לראיית הציצית כבגד של מלכות הניתן מאת המלך לעבדיו, ועובדה זו כשלעצמה אמורה להזכיר ליהודי את חובת

קיום המצוות בשל מעמדו המיוחד. רעיון זה מתחבר, לטענתי, באופן ישיר לסיפור המתאר יהודי המנסה לברוח מזהותו לעבר תרבות אחרת, במקרה זה תרבות רומי, והציצית, שעל פי תפיסת הסוגיה באה להזכיר לאדם את מעמדו כבן מלך, מזכירה לו את מקומו ואת מוצאו, ובסופו של דבר אף הזונה נמשכת אחריו אל עבר זהות חדשה.

אורי צור

עיצוב כללי הלכה במבנה משולש בתלמוד הבבלי (עירובין מו ע"ב)

חלק מסוגיות התלמוד הבבלי מעוצבות בסגנון של מבנה משולש שהוא סגנון ספרותי אהוד ונפוץ כבר בתקופות הקדומות. הביטוי 'מבנה משולש' בא כהגדרה לשלושה חלקים בסוגיה שיש ביניהם קשר מסוים, כגון של מילה או ביטוי לשוני החוזר על עצמו שלוש פעמים בשלושה משפטים שונים, או לדוגמה מבנה משולש המתבטא בשלוש מימרות משמו של אותו חכם מסוים.

במאמר זה הצגנו עיצוב ייחודי של סוגיה ממסכת עירובין (מו ע"ב), שהמבנה המשולש בה מתבטא בסגנון צורני של שלוש מימרות המתייחסות לכללי הלכה משמם של חכמים שונים, וכל מימרה כוללת בתוכה שלושה כללי הלכה שונים (כשיש ספק לגבי המימרה השלישית) בסגנון של 'שלוש בתוך שלוש'.

אפרים בצלאל הלבני

מי תיקן ריבוי קולות בראש השנה?

החובה הבסיסית של מצוות תקיעת שופר היא "שלוש של שלוש שלוש". משתי סוגיות בגמרא יוצא שיש חובה להכפיל את מספר התקיעות מסיבות שונות. סוגיה אחת היא זו של תקנת ר' אבהו לתקוע סוגים שונים של תרועה. סוגיה שנייה היא זו של ר' יצחק שיש לתקוע שתי מערכות של תקיעות, אחת לפני מוסף ואחת במהלך מוסף. ונוסף על כך נהוג ברוב הקהילות לתקוע קולות נוספים אחרי התפילה, כדי להשלים למאה קולות. מאמר זה עוסק ברבדים השונים של הסוגיות האלה ובשלבי ההתפתחות של המנהג להרכות בקולות.

הפרק הראשון של המאמר מראה שלפי הגמרא הרעיון לתקוע סוגים שונים של תרועה קדם לר' אבהו. הפרק השני של המאמר מראה שהתקנה שיש לתקוע שתי מערכות של תקיעות נמצאת אמנם בפי הסתם של הסוגיה, אך הוא מצטט מנהג שכבר קיים בזמנו, ותקנה זו אינה תלויה בתקנת ר' אבהו. הפרק השלישי של המאמר מראה שלפי המנהג לתקוע מאה קולות כפי שהוא נהוג היום, ישנם בפועל הרבה פחות ממאה קולות.

יוסף מרדכי דובאוויק

הדף הראשון של פירוש רב האי גאון למסכת ברכות

פירושו של רב האי גאון למסכת ברכות הגיע לידינו רק מתוך ציטוטים בספרות הראשונים ומתוך כמה קטעי גניזה. במאמר זה מתפרסמים העמודים הראשונים של

הפירוש למסכת. חשיבות מיוחדת יש לכתובת שבראש הפירוש שנשמר רק בקטע גניזה אחד. כתובת זו מלמדת אותנו על זמן כתיבת הפירוש – תקופת כהונתו של רב האי כאב בית דין (בין השנים 985-1004), על מגמתו של הפירוש – פירוש העוסק רק ב"סוגיות קשות" – וכן על כך שהוא נכתב כמענה לבקשתו של ר' יהודה ב"ר יוסף, ראש כלה שהיה מחכמי קירואן ומראשי הקהילה שם. צירוף קטע גניזה זה לאחרים מאותו דף מאפשר לנו לזהות קטעים נוספים לפרקים אחרים של המסכת, ולשלול זהויות מסופקות של קטעי פרשנות שונים.

שמחה עמנואל

האם סירב מהר"ם מרוטנבורג להשתחרר מבית הכלא?

ר' מאיר מרוטנבורג נאסר בשנת 1286 בעקבות ניסיון בריחה מגרמניה, ונפטר בבית הכלא בשנת 1293. ר' שלמה לוריא כתב באמצע המאה השש עשרה מפי השמועה כי קהילות גרמניה רצו לפדות את מהר"ם מכלאו, ומהר"ם אסר עליהם לעשות כן. מאידך, ר' יהודה בן הרא"ש כתב כי אביו – תלמידו המובהק של מהר"ם – הגיע להסכמה עם המלך על שחרורו של מהר"ם תמורת סכום גבוה, אך העסקה לא יצאה אל הפועל בגלל פטירתו הפתאומית של מהר"ם. דבריו של ר' יהודה בן הרא"ש נראים סותרים את דבריו של מהרש"ל, וכבר דנו בזה רבים.

במאמר זה מוצע כי השמועה שהביא מהרש"ל איננה נכונה, והיא גלגול מוטעה של דיון של ר' יצחק הזקן על אודות תלמיד חכם אנונימי חשוב שנפטר בכלאו בצרפת במאה השתים עשרה.

בנספח למאמר נידון ספרו של מאיר להמן על מהר"ם, ומתברר כי הוא לא נכתב על ידו אלא על ידי לודוויג פיליפסון, ממנהיגי הזרם הרפורמי בגרמניה במחצית השנייה של המאה התשע עשרה.

אריה אולמן

לימוד המשנה השבועי – עדויות מהגניזה

בימי הביניים (המאות השלוש עשרה עד השש עשרה) מתועד מנהג לימוד המשנה השבועי בהתאם לפרשת השבוע ולחגי השנה. בקטעי גניזה גילינו מקורות המעידים על קיום שלושה סוגים של מנהג זה: א. שני פרקים של משנה בכל שבוע, כך שלתוכן פרשת השבוע מותאמת המשנה הראשונה או האחרונה שבפרק; ב. כמה משניות בכל שבוע שתוכנן מזכיר את פרשת השבוע, יחד עם פרקים מסוימים בנביאים ובכתובים; ג. מסכת או שתי מסכתות בכל שבוע – אלה שתוכנן מזכיר את פרשת השבוע – יחד עם קטעים של נביאים, כתובים, רמב"ם וארבעה טורים.

עוויאל פוקס

החיפוש אחר העורך –

תרומתו המדעית של פרופ' אברהם גולדברג לחקר הספרות התלמודית

המאמר סוקר את פועלו המחקרי של פרופ' אברהם גולדברג ז"ל, ומתמקד בעיקר בתרומתו בתחומי חקר העריכה של ספרות חז"ל. ברכיב ממחקריו ביקש גולדברג להסיט את מוקד הדיון מחקר המקורות אל חקר העריכה. בשונה מחוקרים קודמים שהתמקדו ב'ביקורת גבוהה' ובחקר המקורות של ספרות חז"ל, הקדיש גולדברג תשומת לב רבה לפעולתם של עורכיה של ספרות זו. לטענתו, ספרות חז"ל לא הורכבה בעיקר מאוספים של מקורות קדומים, אלא נבנתה בקפידה על ידי העורכים של החיבורים השונים. על אף שעורכים אלה השתמשו במקורות שעמדו לפניהם, החיבורים שהם יצרו נבנו על פי עקרונות צורניים, הלכתיים ודידקטיים.

Elder regarding an important unnamed scholar who died in prison in France in the twelfth century.

The appendix discusses the book by Marcus (Meir) Lehmann on Maharam, and it emerges that it was not written by Lehmann, but by Ludwig Philippsohn, one of the leaders of the Reform movement in Germany in the second half of the nineteenth century.

Arye Olman

Weekly Mishnah Study – Evidence from the Genizah

Documents from the Middle Ages (thirteenth to sixteenth centuries) indicate the existence of a custom of weekly Mishnah study, linked to the weekly Torah portion and the festivals. Genizah fragments reveal three variations of this custom: 1. two chapters of Mishnah every week, in which the beginning or end of the selection relates to the weekly Torah portion; 2. several mishnayot every week, related to the Torah portion, along with selected passages from Prophets and Writings; 3. one or two tractates a week – the contents related to the weekly portion, together with passages from Prophets, Writings, Maimonides (Mishneh Torah) and Arba‘ah Turim.

Uziel Fuchs

In Search of the Redactor: The Scholarly Contribution of Prof. Abraham Goldberg to Talmudic Research

The article surveys the scholastic *oeuvre* of the late Professor Abraham Goldberg, focusing on his contribution to understanding the redaction of rabbinic literature. In many of his studies Goldberg sought to shift the focus from source criticism to study of redactorial methods. Unlike previous scholars who focused on “higher criticism” and investigation of the sources incorporated into rabbinic literature, Goldberg focused on the work of the rabbinic redactors. He claimed that rabbinic literature was not assembled from earlier collections, but rather carefully structured by the redactors of the different compositions. Even though these redactors used the sources that were available to them, the compositions they created were designed on the basis of stylistic, halakhic and didactic principles.

according to the custom of producing one hundred sounds as practiced today, there are actually far fewer than one hundred sounds.

Yosaif Mordechai Dubovick
**The First Folio of Rav Hai Gaon's Commentary
on Tractate Berakhot**

The commentary of Rav Hai Gaon (= RHG) on the Babylonian Talmud tractate Berakhot was preserved only in Cairo Genizah fragments and citations by medieval commentators (*Rishonim*). This article presents the first folio of this commentary, based upon several Genizah fragments. The title page, preserved in only one fragment, is of particular importance. This title page teaches us: (a) when the commentary was composed – RHG served as head of rabbinical court between 985 and 1004; (b) the aim of the commentary – to explicate “difficult passages”; (c) the fact that the commentary was written in response to a request by an eminent Torah scholar and leader of the Kairouan community, R. Yehudah b. R. Yosef Resh Kallah. Joining this fragment with others enables the identification of additional fragments throughout the tractate, while ruling out several doubtful ones.

Simcha Emanuel

Did Rabbi Meir of Rothenburg Refuse Redemption from Prison?

R. Meir of Rothenburg (Maharam) was imprisoned in 1286 after an attempt to flee Germany and he died in prison in 1293. In the sixteenth century R. Shelomo Luria (Maharshal) wrote on the basis of an oral tradition that the communities of Germany wanted to redeem him from prison, but Maharam forbade them to do so. On the other hand R. Yehudah son of Rabbenu Asher wrote that his father – the most notable disciple of Maharam – reached an agreement with the king to release Maharam in return for a high sum, but the agreement was not carried out due to Maharam's sudden death. R. Yehudah's account appears to contradict the account of Maharshal, and this matter has been discussed by many scholars.

The article suggests that the report of Maharshal is inaccurate, originating as a mistaken reworking of a discussion by R. Itzhak the

garment intended to remind him of his princely status, remind him of his place and origin, ultimately drawing even the harlot to adopt a new identity.

Uri Zur

Halakhic Principles in Triplet Formation in the Babylonian Talmud (Eruvin 46b)

Some passages in the Babylonian Talmud appear in triplet form, a popular literary structure already in earlier periods. The expression “triplet form” denotes a pericope with three interconnected parts, such as a word or expression repeated three times in three sentences, or three sayings attributed to a certain sage.

The article presents a uniquely structured pericope in tractate Eruvin (46b), in which the triple structure comprises three dicta regarding halakhic principles in the name of different sages, each dictum containing three different halakhic principles (the third dictum is doubtful), thus creating “three within three” structure.

Ephraim Bezalel Halivni

Who Instituted Multiple *Shofar* Soundings on Rosh Hashanah?

The basic duty of the commandment of sounding the *shofar* is “three times three”. From two passages in the Gemara it emerges that the number of soundings should be multiplied for different reasons. One reason is the enactment of R. Abbahu to sound different types of *teru'ah*. A second reason is R. Yitzhak's requirement of two sets of blasts: one before *Musaf* (the additional service) and one during *Musaf*. In addition the custom in most communities is to sound the *shofar* again after the service to complete a total of one hundred sounds. This article deals with the different strata of these passages and with the stages of development of the practice of multiplication of sounds.

The first chapter of the article demonstrates from the Gemara that the idea of different kinds *teru'ah* preceded R. Abbahu. The second chapter demonstrates that although the enactment of two sets of *shofar* blasts appears only in the Stam (anonymous) section of the pericope, nevertheless it refers to a custom that was current in his time and was independent of R. Abbahu's enactment. The third chapter shows that

the verb appears. The article presents the connotations of this verb form in the Mishnah (as compared to its usage in Scripture), and the ways in which the Mishnah generally uses them when it wants to convey distinction between similar items – which is the verb’s intent in our case.

Investigation reveals that our verbal sequence is unique, and accordingly I suggest reading it as a unique borrowing of a special biblical usage.

Yishai Glasner

On the Use of ‘Mishnayot’ Tamid in Mishnah Yoma

The article examines the inclusion of ‘mishnayot’ from tractate Tamid within tractate Yoma, in and around the second chapter. The article’s claim is that the editor of tractate Yoma added ‘mishnayot’ from tractate Tamid to the Yom Kippur Temple service presented in the earlier Mishnah collection he had before him. This was done in order to fill a lacuna in the presentation of the Temple service (raising up the ashes), to resume the sacrificial order (the slaughtering of the daily sacrifice) after departing from it, and to present a subject which arose incidentally (the casting of lots). This interpretation opposes that of Abraham Goldberg, who regarded this section of tractate Yoma as a ‘Tosefta’ to tractate Tamid.

Yosef Marcus

***Zizit* As a Marker of Identity: Analyzing the Story of the Fringe-Wearer and the Harlot in its Broad Literary Context**

This article seeks the meaning of the story of the fringe (*zizit*)-wearer and the harlot in Sifrei Bemidbar 115 and in the Babylonian Talmud tractate Menahot 44a, examining the plot and details of the story, as well as its context in the adjacent Talmudic passage. I contend in this article that the aggadic pericope preceding the story leads the reader to interpret the *zizit* as a royal garment given by a king to his servants, and this alone ought to remind a Jew of his duty to observe the commandments due to his special status. This idea relates directly to the story that describes a Jew who seeks to flee his identity and join another culture – in this case Roman culture – and the fringes on his

Brachi Elitzur

**Factionalism During Second-Temple, Mishnaic and Talmudic
Periods As Reflected in Homilies on Korah's Rebellion**

The image of Korah underwent numerous transformations over the generations. The article presents Korah as a reflection of opposition factions engendered by feelings of discrimination. Tracing perceptions of Korah aids in sketching the nature of opposition groups from the period of the second Temple until the Mishnah and Talmud, which were perpetuated in literary traditions composed either by the targets of the opposition or by its supporters.

The choice of the figure of Korah in the various traditions stemmed from a view common to homiletic expounders of different periods, that the Korah story is the best paradigm for delegitimizing opposing views, and for conveying the folly and ultimate doom of those who oppose the ruling authorities.

The article's governing assumption is the existence of a homiletic "correspondence" surrounding the figure of Korah which is trans-generational and trans-sectarian. It seems that the use of Korah to symbolize illegitimate protest groups was inherited by later homilists from their predecessors, with whom they dialogue by recasting the figure to accord with the acute controversy of their own time. In each period Korah served as a two-way figure, each group characterizing its rival as the embodiment of Korah, a rabble-rouser, seeking to undermine the unity and fortitude of the society.

Bat-Sheva Vardi

**"From when one can distinguish between light blue and white" –
Reading the Time for Reading the Morning *Shema* as a Borrowed
Biblical Usage**

In tractate Berakhot of the Mishnah the Sages seek to clarify the precise moment from which the morning *Shema* may be recited. The Mishnah opens with the question "From when...?", offering two answers. The wording of the first answer "when they can distinguish between light blue and white", is of particular interest: 1. From a semantic point of view the particular connotation of the verb NKR in the *hiph'il* (causative) conjugation; 2. The syntactic structure in which

SUMMARIES

Abraham Shammah

Virginitv Claims and Libels: “And They Shall Spread the Garment” – Competing Tannaitic Homilies, Preferential Editing, and Amoraic Adaptation

The Tannaim offered two distinct homiletic interpretations of the Biblical account of the slanderer who claims his wife was not a virgin. The dominant reading uprooted the plain sense, describing a husband bringing witnesses – subsequently shown to be perjurers – that the wife had been unfaithful after betrothal. The second approach, apparently authored by Rabbi Eliezer and only partially represented in the sources, adopts the literal meaning, in which the husband claims to have discerned that his woman had previous sexual encounters, spreading a garment in evidence. The article presents the two approaches, in detail, examining how they are expressed in Tannaitic literature (including conjectural reconstruction of some elements), as well as their Scriptural roots.

Despite their disparities, both views were ultimately maintained in Tannaitic literature as far as possible, as two separate legal frameworks: one punitive, dealing with the penalty of the slanderer; the other serving as the civil framework for ruling in cases of virginity claims.

Nevertheless due to their disparities as well as other factors, one approach sidelined the other, and in the final Tannaitic rendering, the Scriptural contours of the law of the virginity suit faded progressively, leaving their in pact on primarily the civil law aspects of the case.

This process, along with others, led the early Amoraim to conceive the virginity suit as a paradigmatic legal dispute between husband and wife, devoid of Scriptural background, bearing as well strict religious ramification regarding the woman’s permissibility. Later Amoraim understood this ramification in different ways: while in Babylonia it was applied to a limited extent, the later strata of the Palestinian Talmud apply it quite extensively.

Uziel Fuchs	In Search of the Redactor: The Scholarly Contribution of Prof. Abraham Goldberg to Talmudic Research	197
Hebrew Summaries		207
Summaries		I

TABLE OF CONTENTS

Abraham Shammah	Virginitiy Claims and Libels: “And They Shall Spread the Garment” – Competing Tannaitic Homilies, Preferential Editing, and Amoraic Adaptation	7
Brachi Elitzur	Factionalism During Second-Temple, Mishnaic and Talmudic Periods As Reflected in Homilies on Korah’s Rebellion	49
Bat-Sheva Vardi	“From when one can distinguish between light blue and white” – Reading the Time for Reading the Morning <i>Shema</i> ‘ as a Borrowed Biblical Usage	87
Yishai Glasner	On the Use of ‘Mishnayot’ Tamid in Mishnah Yoma	91
Yosef Marcus	<i>Zizit</i> As a Marker of Identity: Analyzing the Story of the Fringe-Wearer and the Harlot in its Broad Literary Context	107
Uri Zur	Halakhic Principles in Triplet Formation in the Babylonian Talmud (Eruvin 46b)	121
Ephraim Bezalel Halivni	Who Instituted Multiple <i>Shofar</i> Soundings on Rosh Hashanah?	131
Yosaif Mordechai Dubovick	The First Folio of Rav Hai Gaon’s Commentary on Tractate Berakhot	143
Simcha Emanuel	Did Rabbi Meir of Rothenburg Refuse Redemption from Prison?	155
Arye Olman	Weekly Mishnah Study – Evidence from the Genizah	171

NETUIM

A JOURNAL FOR THE STUDY OF
TORAH SHE-BE'AL PEH

19
2014

Herzog College Press – Tevunot